Bírálat Vörösmarty Gyöngyi "Gazdálkodó szervezetek beszerzésének etikai kihívásai" című MTA doktori értekezéséről

1 Témaválasztás és célok

Vörösmarty Gyöngyi akadémiai doktori értekezése a gazdálkodó szervezetek beszerzéséhez kapcsolódó etikai problémákat, az etikusságot alakító tényezőket és az irányítás lehetséges eszközeit vizsgálja. A témaválasztás időszerű és tudományosan indokolt, a doktori mű hiánypótló és magas szinten kivitelezett tudományos munka. A témakör fontosságát indokolja, hogy a tartós ellátási zavarok, a vevő-szállító erőviszonyok átalakulása, a digitalizáció, valamint a fenntarthatósági és szabályozási elvárások erősödése olyan döntési helyzeteket hoztak létre, amelyekben a korábban kialakult szakmai és etikai normák alkalmazása már nem magától értetődő. Az értekezés fontos érdeme, hogy e változásokat a beszerzés fejlődésének, stratégiai szerepének és intézményi környezetének összefüggésében vizsgálja.

A mű több évtizedes kutatói programra épül. Négy átfogó kérdésre keres választ: miként hat a gazdasági környezet változása a beszerzési etikai problémákra; hogyan kapcsolódik össze a beszerzésetika a fenntarthatósággal; mely tényezők alakítják az etikusságot és annak megítélését; továbbá hogyan változott az etikai irányítási mechanizmusok szerepe. A 2000-2023 között megjelent 120 folyóiratcikk félszisztematikus áttekintését egy 157 fős kérdőíves kutatás és faktoranalízis, egy 30 tapasztalt szakemberre épülő Delphi-vizsgálat, a 2012-es és a 2023/2024-es adatfelvétel összevetése, a vállalati beszerzés és a közbeszerzés összehasonlítása, egy szakértői workshop, valamint 67 nyilvános beszállítói magatartási kódex elemzése egészíti ki. Ez a módszertani sokszínűség hozzájárul a dolgozat érvényességéhez.

2 A dolgozat tartalmi elemei

2.1 A bevezető és az elméleti megalapozás

Az értekezés első két fejezete a beszerzés fogalmi lehatárolásán és történeti fejlődésének bemutatásán keresztül alapozza meg a doktori mű további fejezeteit. A jelölt áttekinti a beszerzés logisztikai és készletgazdálkodási gyökereit, valamint a marketing és az üzleti kapcsolatok kutatása alapján kialakult megközelítését. Erre építve azonosítja a terület fejlődésének öt tartós sarokpontját: a stratégiai szerepet, a fenntarthatóságot, a beszállítói kapcsolatok menedzsmentjét, a digitalizációt és a gazdasági környezet változásait. A történeti áttekintés informatív, és jól érzékelteti azt a fejlődési pályát, amelybe a jelölt saját kutatásai illeszkednek.

A jelölt kísérletet tesz a beszerzési etika és a problémás beszerzési gyakorlatok fogalmi lehatárolására. A 3. ábrán bemutatott tipológia szemléletes kiindulópont, kategóriái azonban nem mindenütt épül azonos rendezőelvre és elemzési szintre, a kategóriák emiatt nem kölcsönösen kizáróak; elhatárolásuk további indoklást igényelt volna. Általánosabb fogalmi kérdésként sem válik minden esetben világossá, mikor beszélünk beszerzésetikai problémáról, a beszerzési folyamat szakmai hiányosságáról, jogi vagy megfelelési kérdésről, morális dilemmáról, illetve az ellátási lánc tágabb fenntarthatósági-etikai kockázatáról. A beszállítónál előforduló munkaidő- vagy munkavédelmi szabálysértés súlyos etikai kérdés lehet, de nem feltétlenül a beszerzési tranzakcióban keletkezik. Hasonlóképpen például, az olcsóbb, de környezetszennyezőbb technológia választása, mint morális dilemma milyen feltételek mellett minősül etikai problémának. A digitalizációval összefüggésben azonosított kompetenciahiány, adatkezelési kockázat vagy az online kapcsolatok csökkent átláthatósága más vállalati funkciókban is megjelenhet, így az a kérdés

is felmerül, hogy a kifejezetten beszerzéshez kapcsolódó etikai dilemmák hogyan térnek el az általános, vagy más területhez kapcsolódó kérdésektől. Egy pontosabb fogalmi *"differenciáldiagnózis"* erősítette volna annak bemutatását, hogy a feltárt problémák közül melyek fakadnak sajátosan a beszerzési szerepből és a vevő-szállító kapcsolatból, továbbá mely sajátosságok köthetők a magyar intézményi vagy kulturális környezethez.

2.2 A beszerzési etikai kutatások szakirodalom-elemzése

A harmadik fejezet félszisztematikus szakirodalmi áttekintésének fontos érdeme, hogy a meglehetősen széttagolt kutatási terület eredményeinek közös keretbe rendezésére vállalkozik. A 120 tanulmány 67 folyóiratban jelent meg. A jelölt eredményei szerint a Journal of Business Ethics 24 cikkel erősen dominál és a második legtöbb tanulmányt közlő folyóiratban mindössze 6 cikk található. Ez meggyőzően jelzi, hogy a beszerzési etika nem alkot egységes kutatási főáramot, hanem több tudományterület és folyóirat között oszlik meg. A keresés időpontja, adatbázisai, fő szűrői és a kiválasztási folyamat lépései azonosíthatók, a relevánsként azonosított cikkek tartalmi elemzése alkalmas a kifejezetten etikaként címkézett beszerzési kutatások trendjeinek feltárására.

A keresési stratégia ugyanakkor viszonylag szűk kulcsszavai további indoklást igényelnének. Az irodalomkutatás elsősorban az "ethic" és "unethic" szógyökökre épül. Felmerülhet, hogy nem lett volna-e megfontolandó további kulcsszavakra is keresni, mint például korrupcióról, integritásról, megvesztegetésről, csalásról stb., mivel a célzott és némileg szűkre szabott keresőszó alkalmazása miatt esetleg kimaradhattak tartalmilag etikai tanulmányok.

Az elméleti háttér elemzése szerint az etikai klíma és az etikai kultúra a leggyakrabban alkalmazott elméleti megközelítések között jelennek meg. Ez fontos teoretikus eredmény, azonban a szintetizáló értéket tovább növelhette volna annak részletesebb rendszerezése, hogy milyen további elméletek, milyen gyakorisággal és mely problématípusok vizsgálatában jelennek meg. Ez világosabb képet adhatott volna arról is, milyen elméleti nézőpontokból közelíti meg a nemzetközi szakirodalom az etikai problémák összetett kérdéskörét.

2.3 A beszerzési gyakorlatok változása és az etikusság motivációja

A negyedik fejezet a dolgozat empirikus súlypontja. Három, közös kérdőíves adatfelvételhez kapcsolódó tanulmányt fog össze, amelyeket Delphi-elemzés, nyitott kérdések és szakértői workshop egészítenek ki. A fejezet fontos erénye a gyakorló szakemberekhez való hozzáférés, valamint az, hogy a megváltozott gazdasági és geopolitikai környezet etikai következményeit több nézőpontból vizsgálja.

2.4 A kérdőíves vizsgálat és a faktoranalízis

A 2023 második felében és 2024 januárjában végzett felmérés 157 értékelhető választ eredményezett. A faktoranalízis alapján hat etikai problémafaktor rajzolódik ki, ami hasznos kísérlet a nagyszámú egyedi probléma mögötti struktúra feltárására. A 36 tételes lista forrásait a jelölt a korábbi nemzetközi kutatásokhoz, vállalati kódexekhez és szakértői tapasztalatokhoz kapcsolja. A konstrukciófejlesztés, valamint a kialakuló faktorok megbízhatóságának és érvényességének dokumentálása ugyanakkor kissé részletesebb is lehetett volna. Magyarázatot igényel például a 0,5-ös küszöb mellett megtartott 0,497-es faktorsúly, továbbá érdemes lett volna megvizsgálni, hogy a későbbi elemzésekben az egyes tételek helyett a tételekből kialakított skálák vagy faktorok alkalmazása stabilabb összefüggésképet ad-e.

2.5 Az etikusságot és annak megítélését befolyásoló tényezők

A 4.2. alfejezet érdekes és alapos áttekintést ad az egyéni és szervezeti befolyásoló tényezőkről, bár részben átfed a korábbi elméleti megalapozással. További elemzési lehetőséget jelentene annak vizsgálata, hogy az azonosított tényezők egyformán hatnak-e a beszerzési etikai magatartás különböző dimenzióira, vagy bizonyos tényezők csak meghatározott problématípusok esetében relevánsak.

A 30 szakember bevonásával végzett Delphi-vizsgálat a dolgozat egyik különösen érdekes, a gyakorlat számára is közvetlenül hasznosítható része. A 10. ábra egyszerre jeleníti meg a tényezők szakértők által becsült jelentőségét és a válaszok szóródását; miközben azt is jól láthatóvá teszi, mely tényezők esetében alakult ki erősebb konszenzus. Értékes eredmény, hogy a személyes értékrend, a vezető attitűdje, a vállalati kultúra és a tágabb gazdasági környezet is a fontos tényezők között jelenik meg.

A kérdőíves összehasonlítások több etikai probléma esetében különbséget jeleznek a női és férfi, illetve az eltérő tapasztalatú válaszadók között. Ezek az eredmények figyelemre méltóak, de tételszintűek, és nem minden fontos probléma esetében mutatkozik szignifikáns eltérés. A nem, a vezetői státusz, a szakmai tapasztalat és az etikai képzésekben való részvétel a mintában részben összekapcsolódik, ezért az egyes magyarázatok elkülönítéséhez többváltozós megfontolandóbb lett volna többváltozós statisztikai megoldásokat alkalmazni.

2.6 A beszerzés etikai problémái és kihívásai a válság nyomán

A 2012-es és a 2023/2024-es vizsgálatok összevetése ritka és értékes időbeli nézőpontot kínál. Különösen érdekesek a nyitott kérdésekre adott válaszok, amelyek az erőviszonyok átalakulásával, a digitalizációval, az adatkezeléssel és a társadalmi felelősséggel összefüggő új dilemmákat tesznek láthatóvá.

A kumulatív, korábban publikált tanulmányokra épülő szerkezet következtében ugyanakkor a 4.3. alfejezet bevezető részei több ponton megismétlik a korábbi szakirodalmi áttekintést. További szerkesztéssel a gondolatmenet feszesebb lett volna. A két adatfelvétel összevetésénél a 2012-es minta részletesebb bemutatása segítette volna az eredmények értelmezését. Az egyedi tételek összevetése mellett a faktor- vagy skálaszintű változások elemzése szofisztikáltabb és megbízhatóbb képet adhatott volna az észlelt problémastruktúra időbeli átalakulásáról.

2.7 A vállalati beszerzés és a közbeszerzés összehasonlítása

A 4.4. alfejezet érdekes kontrasztot ad a vállalati beszerzés és a közbeszerzés eltérő szabályozási, szervezeti és etikai klímája között. A közbeszerzésben érintett 58 válaszadó eredményeit a jelölt 11 szakember bevonásával szervezett workshop keretében értelmezi. A vizsgálat három fontos kérdésre irányul: eltérnek-e a két terület etikai kihívásai, ellátási problémái és fenntarthatósági megközelítései.

A fejezet áttekinthetőségét tovább növelhette volna egy összegző táblázat, amely a vállalati és a közbeszerzési gyakorlatra jellemző etikai dilemmákat, azok lehetséges okait és irányítási következményeit egységes rendszerben mutatja be. Az elemzés elsősorban az egyes kérdőívtételek különbségeire koncentrál. Megfontolandó lett volna továbblépni a problémák közötti összefüggések, a közös faktorok és a szervezeti jellemzők együttes hatásának vizsgálata felé. Ez

segített volna elkülöníteni, hogy a feltárt különbségek mennyiben kapcsolódnak magához a beszerzési rezsimhez, illetve a két válaszadói csoport eltérő összetételéhez.

2.8 A beszállítói magatartási kódexek vizsgálata

Az ötödik fejezet négy iparág, így a járműgyártás, az elektronika, a gyógyszeripar és egészségügy, valamint az élelmiszeripar összesen 67 nyilvánosan elérhető beszállítói magatartási kódexét elemzi. Az eredmények jól azonosítják a korrupció, az ajándékok és juttatások, az összeférhetetlenség, a munkafeltételek, az emberi jogok és a szabványokra való hivatkozások fő mintázatait, valamint az iparágak közötti eltéréseket. A tartalmi erények mellett, a kutatás feltáró és leíró értéke fontos, azonban módszertani dokumentációja talán lehetett volna kissé részletesebb (pl.: kiválasztási szabályok, a kódolási szempontrendszer, a kódkönyv stb.).

3 Új tudományos tézisek

A jelölt a dolgozat 6. összefoglaló fejezetében ismerteti a téziseket, amelyeket nem számozott, így az értekezés 171-178. és a tézisfüzet 15-24. oldalán szereplő hat állítás sorrendjében értékelem (T1-T6).

T1 – elfogadom („*beszerzési etikai problémák és azok érzékelése a gazdaság fejlettségével, az üzleti környezetet érő kihívásokkal összekapcsolódnak, az etikai problémákra a gazdaság állapota, a piac jelentősebb változásai hatással vannak*.") Új tudományos eredményként elfogadom, hogy a 2012-es és 2023-as magyar szakértői mintákban a beszerzési etikai problémák profilja eltér, és a válaszadók az új vagy erősödő dilemmákat az ellátási zavarokkal, az erőviszonyok átalakulásával, a digitalizációval és társadalmi felelősségi kérdésekkel hozzák kapcsolatba.

T2 – elfogadom („*a beszerzést érő kihívások hatására a szakmaiság súlya megnő, az etikai konfliktus az érintettek szélesebb körét érinti, mint a szakirodalomban leírt beszerző és beszállító, illetve beszerző és tulajdonos közötti konfliktusok.").* Elfogadom az érintetti kör kiszélesedésének azonosítását: a hagyományos beszerző-beszállító és beszerző-tulajdonos viszonyon túl az igénylők, a menedzsment, a szabályozók, a befektetők és az albeszállítók is releváns etikai szereplőkként jelennek meg. A szakmaiság etikai jelentősége szintén védhető (súlyának időbeli növekedését azonban a kutatás nem méri közvetlenül).

T3 – elfogadom („*a beszerzésben az etika kérdése egyre inkább összefonódik a fenntarthatósággal, különösen a társadalmi felelősségvállalás egyes kérdéseivel, így a tisztességes munkakörülményekkel és a méltányos kereskedelem kérdésével. A környezetvédelemmel kevésbé szoros a kapcsolat"*). A szakirodalomban, a szakértői válaszokban és a nyilvános beszállítói kódexekben a beszerzési etika legszorosabban a társadalmi fenntarthatóság, különösen a munkakörülmények, az emberi jogok és a méltányos kereskedelem kérdéseivel kapcsolódik össze; a környezeti ügyek gyakrabban műszaki, szakmai vagy szabályozási keretben jelennek meg.

T4 – elfogadom („a *beszerző etikusságára számos tényező összetett hatása azonosítható, melyben az egyén és a vezető értékrendjének a szerepe fokozott az új kihívások idején. Az egyén etikusságmegítélésében szervezeti tényezők, így a szervezet mérete, a szervezetben szerzett tapasztalatai és a szervezetének etikai prioritásai játszanak jelentősebb szerepet.")* Elfogadom azt az eredményt, hogy a Delphi-panel megítélése szerint az egyéni értékrend és a vezető attitűdje a beszerző etikusságának legfontosabb tényezői közé tartozik, továbbá hogy a 2023/2024-es mintában az etikai problémák észlelt gyakorisága több esetben a szervezeti méret, a tapasztalat és a szervezeti etikai prioritás szerint különbözik.

T5 – részben fogadom el („*gazdasági változások, ellátási problémák esetén a hatékony irányítási megoldásokat a beszerzésben az etikai kultúra informális kontrolrendszere és a beszerzés szakmai kontrolrendszere hatásosabban*

támogatja a formális eszközrendszerhez képest."). A vizsgálatok alátámasztják, hogy a szakértők a személyes és vezetői értékrendet, a szervezeti kultúrát és a szakmai felkészültséget fontosnak tartják, illetve eltérő irányítási környezetekhez eltérő problémaérzékelést társítanak. Nem történt azonban olyan közvetlen mérés, amely a formális, informális és szakmai kontrollokat azonos eredményváltozó mentén hasonlítaná össze; így az informális és szakmai eszközök nagyobb relatív hatásossága nem tekinthető nem igazolt teljes mértékben.

T6 – elfogadom („*az etikai elveknek a beszállítói láncban való kommunikációja a transzparencia megteremtésének és a vállalatok legitimációs eszközrendszerének része, melyben az érintettek szélesebb körének és a szabályozásnak való megfelelés tükröződik"*). A vizsgált nyilvános kódexek az etikai és fenntarthatósági elvárások kommunikációjának, a szabályozási megfelelés jelzésének és ezáltal a vállalati legitimációs eszköztárnak a részei; több esetben az albeszállítókra és a szélesebb érintetti körre is kiterjesztik az elvárásokat.

4 Összegzés és állásfoglalás

Összességében az értekezés jelentős, önálló és a hazai beszerzéskutatásban hiánypótló tudományos teljesítmény, amely számottevő gyakorlati relevanciával is rendelkezik. Legfontosabb hozzájárulása a beszerzésetikai problémák korszerű, több szempontú feltérképezése, valamint a különböző elméleti és empirikus vizsgálatok eredményeinek egységes kutatási irányzatba rendezése. A dolgozattal kapcsolatban megfogalmazott kritikai észrevételeim elsősorban a beszerzésetikai problémák más etikai, megfelelési és szakmai kérdésektől való következetesebb elhatárolására, néhány módszertani döntés részletesebb dokumentálására, valamint az eredmények bátrabb, magasabb absztrakciós szintű szintézisének hiányára vonatkoznak. E korlátok ugyanakkor nem kérdőjelezik meg a mű alapvető tudományos értékét.

A jelölt hosszú távú és következetes kutatási programja, a korábban jórészt elkülönülten fejlődő szakirodalmi irányzatok összekapcsolása, a gyakorló szakemberek széles körének kutatásba történő bevonása, valamint a többféle módszerrel nyert eredmények szintézise együttesen az MTA doktori művel szemben támasztott követelményeknek megfelelő tudományos teljesítményt képvisel.

Mindezek alapján Vörösmarty Gyöngyi „Gazdálkodó szervezetek beszerzésének etikai kihívásai" című doktori művét nyilvános vitára alkalmasnak tartom, és javaslom a nyilvános vita kitűzését.

Budapest, 2026.10.15.

Keszey Tamara DSc